

**ÇAĞDAŞ İNGİLİZ TİYATROSUNDA BAŞVURULAN FEMİNİST  
STRATEJİLER\***

**Feminist Strategies in Contemporary British Theatre**

(Makale Geliş Tarihi: 27.02.2020 / Kabul Tarihi: 20.05.2020)

**Gamze ŞENTÜRK\*\***

**Öz**

Erkek egemen dünyada kadınların başta toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik alanlar olmak üzere pek çok alanda yaşadıkları her türlü eşitsizliğe karşı başlattıkları feminist hareket, yirminci yüzyılın son çeyreğinde etkisini bir hayli arttırmıştır. Erkeklerle eşit statüye ve eşit haklara sahip olmak isteyen ve bu haklı mücadelelerini dünyaya duyurmaya çalışan kadınlar, sadece politik mecralarda değil kültürel mecralarda da büyük bir mücadele vermişlerdir. Üç dalga halinde yayılan kadınların bu özgürlük hareketi, yazın ve tiyatro alanlarında özellikle 1960 sonrasında İkinci Dalga Feminizm hareketiyle kendini daha etkili bir şekilde göstermiştir. Bu dönemde İngiliz kadın oyun yazarları, ataerkil düzenin geri planda tuttuğu kadınların seslerini tiyatro çalışmalarında içeriğe, biçime ve uygulamaya dayalı birtakım feminist stratejilere başvurarak duyurmaya çalışmışlardır. Bu anlamda İngiliz tiyatrosunda uygulama alanı bulmuş feminist stratejiler bu çalışma dahilinde İngiliz feminist

---

\* Bu makale 2014 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırladığım "Çağdaş İngiliz Tiyatrosunda Kullanılan Feminist Stratejiler" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

\*\* Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü; Res. Assist., Munzur University, Faculty of Letters, Department of Western Languages and Literatures, (e-posta: [gamzesenturk\\_26\\_01@hotmail.com](mailto:gamzesenturk_26_01@hotmail.com)) ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5097-7739>

tiyatrosunun önde gelen oyun yazarlarından Pam Gems (1925-2011), Caryl Churchill (1938-) ve Timberlake Wertenbaker'ın (1951-) tiyatro oyunları üzerinden açığa çıkartılmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** İngiliz Tiyatrosu, Pam Gems, Caryl Churchill, Timberlake Wertenbaker, Feminist Stratejiler.

### Abstract

The feminist movement, started by women in the male-dominated world against all kinds of inequalities in social, cultural, economic and political fields and many other fields, has greatly increased its influence in the last quarter of the twentieth century. All the women who want to have equal status and equal rights with men, and who strive to announce their rightful struggles to the world, have fought not only in political fields but also in cultural fields. This freedom movement of the women spreading in three waves has shown itself more effectively in literature and theatre after 1960 when the Second Wave Feminism began. During this period, British women playwrights have attempted to announce the voices of women, which were suppressed by the patriarchal order, by applying to a number of feminist strategies based on content, form and performance in their theatrical works. This study aims to reveal feminist strategies used in British theatre through the plays by Pam Gems (1925-2011), Caryl Churchill (1938-) and Timberlake Wertenbaker (1951-), who are among the leading playwrights of British feminist theatre.

**Keywords:** British Theatre, Pam Gems, Caryl Churchill, Timberlake Wertenbaker, Feminist Strategies.

*“Bir kadın olarak benim ülkem yok. Bir kadın olarak bir ülke de istemiyorum. Bir kadın olarak benim ülkem tüm dünya.” Virginia Woolf*

### 1. Giriş

Toplumsal bir sanat olan tiyatro, bir eylem alanıdır. Ezilenlerin, sömürülenlerin seslerini duyurabildiği ve sorunlarını dile getirebildiği bir

platformdur. Her çağın politik dinamiklerine ve toplumsal koşullarına bağlı olarak değişen veya kendini yenileyen bu sanat, yirminci yüzyıla gelindiğinde ataerkil düzen tarafından toplumsal, politik, ekonomik ve kültürel alanda geri plana itilmiş kadınların sorunlarını dile getirmek ve onların seslerini duyurmak için bir eylem alanı olmuştur. Ataerkil düzenin baskı altına aldığı kadınlar, 1960 sonrasında tiyatroyu kendilerini özgürce anlatabildikleri, bireysel ya da kolektif sorunlarını rahatça tartışabildikleri ve bu sorunları dünyaya duyurmaya çalıştıkları bir alana dönüştürmüşler; yani tiyatronun politik gücünden yararlanmışlardır. Erkek tekelindeki kültürel, yazınsal ve sanatsal üretimlerini ve geleneksel tiyatro algısını sorunsallaştırıp, tiyatroyu kendileri için alternatif bir alan olarak kullanmışlardır. 1960'lara kadar erkek bakış açısından anlatılan kadınlık deneyimi yenilikçi, deneysel, çoğulcu, yapıbozucu, eleştirel ve merkezsiz bir bakış açısıyla anlatılmaya başlanmış; kadınların sorunları ve haklı mücadeleleri duyurulmaya çalışılmıştır. Tiyatroda feminist bir gelenek başlatan kadın oyun yazarları, erkek egemen tiyatro anlayışını ve geleneksel söylemi alaşağı edip içerik, biçim ve uygulama odaklı birtakım feminist stratejiler geliştirmişlerdir. Bu çalışma, Çağdaş İngiliz Tiyatrosunda uygulanan feminist stratejileri, dönemin önemli kadın oyun yazarlarından Pam Gems (1925-2011), Caryl Churchill (1938-) ve Timberlake Wertenbaker (1951-) gibi isimler ve onlardan seçilen oyunlar üzerinden açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

## 2. Çağdaş İngiliz Tiyatrosunda Başvurulan Feminist Stratejiler

Ataerkil düzenin ikincil kıldığı kadınların toplumsal, politik ve kültürel alanlarda söz hakkı elde etmesi için çabalayan feminist hareket, etkisini on dokuzuncu yüzyılda hissettirmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyıldan günümüze üç dalga halinde yayılan bu özgürlükçü hareketin taraftarları, biyolojik farklılıkların toplumsal rolleri belirlemedeki işlevini eleştirerek kadınların ataerkil düzende haksız bir muamele gördüğünü ve bireyselliğinin görmezden gelindiğini yüksek sesle tüm dünyaya duyurmak için çabalamıştır. Erkekleri iktidar, özne ve vatandaş olarak; kadınları da eş, anne ve erkeğe tabi bir varlık olarak gören ataerkil geleneği görünür kılarak erkek ve kadın arasında ortaya konan derin uçurumu kapatma mücadelesine girişmişlerdir. Politik bir zeminde başlayan bu mücadele, kendini kültürel alanda da göstermiş ve kadınlar, yazın ve tiyatro alanlarında kadınların gözünden ortaya konulmaya başlanmıştır.

Feminizm, İngiltere'de işçi sınıfı arasında yaygınlaşarak kendini sosyalist bir hareket olarak göstermiştir (Reinelt, 1996:81). İngiliz tiyatrosuna etkisi ise ikinci avangard dönemin yaşandığı 1970'li yıllarda görülmüş ve tiyatroya köklü değişiklikler getirmiştir. 'Özel olan politiktir' anlayışı merkeze konularak kadınların ev içinde yaşadıkları problemleri ve toplumsal bir varlık olarak ötelenmişlikleri kadın oyun yazarları tarafından tiyatrodaki çeşitli feminist stratejilere başvurularak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu sayede kadınlarla ilgili kalıplaşmış toplumsal değer yargılarını kırmak ve onlar için bir özgürlük alanı yaratılmak

**ŞENTÜRK**

istenmiştir. Kadın Özgürlük Hareketi'ne destek veren ve kadınların bu haklı mücadelelerini kalemlerinin gücüyle ortaya koymaya çalışan İngiliz oyun yazarlarının başında ise Carly Churchill, Pam Gems ve Timberlake Wertenbaker gibi öncü isimler gelir. Her bir isim oyunlarında kadın deneyimini, erkek egemen sistem tarafından kadına dayatılan ikincilliğin içini boşaltarak ve erkek egemen tiyatro geleneğini yapıbozuma uğratarak anlatmışlardır. Erkek egemen sistemin baskılarına maruz kalan kadınların sorunlarını gözler önüne sermek ve onlara kız kardeşlik bilinci aşılayarak toplumsal değişim konusunda cesaretlendirmek isteyen bu kadın oyun yazarları, birtakım feminist stratejilere başvurarak kadın mücadelesinin haklı sesini duyurmaya çalışmıştır. Söz konusu feminist stratejileri içerik, biçim ve uygulama olmak üzere üç başlık altında toplamak ve Churchill, Gems ve Wertenbaker'ın öne çıkan oyunları üzerinden örneklerle detaylandırmak bu çalışmanın temel amacıdır.

**2.1. İçeriğe Dayalı Feminist Stratejiler**

Ataerkil düzen biyolojik farklılıkları ön plana çıkarıp erkek ve kadın arasında birtakım ayrımlar yaparak erkeğin kadından üstün olduğu söylemini geliştirmiş ve bunu toplumsal yapıya dayatmıştır. Kadının duygusal, korunmaya muhtaç, erkeğine ve ailesine hizmet etmekle yükümlü, evinden sorumlu bir varlık olduğu düşüncesi üzerine kurulu bu baskın söylem, toplumsal ve politik alanda olduğu gibi kültürel alanda da yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Erkek egemen kültürün elinde olan tiyatro da kadının ikincilliğini onaylayan ve devam ettiren bir kurum olarak işlev görmüştür. 1970'li yıllarda İngiliz tiyatrosunda kadın oyun yazarları, erkek egemen kültürel söylemin kurgusallığını ortaya koymak çabasıyla oyunlar üretmeye başlayarak tiyatrodaki etkili bir kadın söylemi ve kültürü yaratmaya çalışmışlardır. Tiyatrodaki yirminci yüzyılın başlarına kadar erkek oyun yazarlarının kaleminden kısıtlı ve tek taraflı bir bakış açısı ile anlatılan kadınlar, özellikle 1970'li yıllardan sonra kadınların gözünden anlatılmaya başlanmıştır. Kadınları ilgilendiren kadınlık, annelik, evlilik ve cinsellik gibi çeşitli konular, kadın oyun yazarlarının kaleminden daha gerçekçi ve ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Feminist oyun yazarları tiyatronun dönüştürücü gücünden yararlanarak, özne konumundaki erkeğin yanında önemsiz birer yan karakter olarak çizilen kadınları oyunlarının başkahramanı olarak ortaya koymuşlar ve kadınların başından geçen olayları onlara özgü bir üslûpla seyirciye aktarmışlardır.

Churchill, Gems ve Wertenbaker başta olmak üzere İngiliz feminist oyun yazarları; erkek egemen yazın geleneğindeki konu seçimlerini, anlatım tarzlarını ve temsil biçimlerini sorunsallaştırmışlardır. Kadınlık, dişilik, otorite, annelik, cadı avları, cinsellik, ensest, kürtaj, tecavüz, pornografi, evlilik, sosyal hak arayışları, erkek egemen teknoloji ve kız kardeşlik bağı gibi kadınların odak noktasında yer aldığı konuları oyunlarında ele almışlardır. Kadın-erkek ilişkisine, kadın-güç ilişkisine ve toplumsal cinsiyet rollerine odaklanıp bir anne, bir eş ve bir kadın

olarak kadının toplumdaki yerini sorgulamışlardır. Bunu yapmadaki temel amaç, toplumsal yapıya yerleştirilmiş geleneksel kadın imgelerini yıkmak ve kadınların ataerkil düzenin baskısına karşı verdikleri zorlu yaşam mücadelelerini gözler önüne sererek seslerini duyurmaktır. Feminist oyun yazarları, seçtikleri konular ve iletmek istedikleri mesajlar doğrultusunda kadınların sorunlarına dikkat çekmişler; ataerkil düzenin yaşam biçimlerinden dolayı dışladığı güçsüz kadınları, ataerkil değerleri benimseyip düzenin bir parçası haline getirilen kadınları, bu baskıcı düzenin kurallarını reddedip ona karşı direnen güçlü kadınları ve kız kardeşlik bağı ile birbirine bağlı kadınları oyunların öznesi yapmışlardır. Kadınların toplumsal bir özne oluşlarına vurguda bulunarak onları hem güçlü hem de zayıf yanlarıyla beraber detaylı bir şekilde ortaya koymuşlardır.

Sosyalist-feminist tiyatronun önde gelen isimlerinden biri olarak kabul edilen İngiliz oyun yazarı Caryl Churchill (Reinelt,1996:81), yazarlık kariyeri boyunca toplumsal sorumluluğunun bilincinde bir yazar olarak toplumun genel sorunlarıyla ilgilenmiş ve yazdığı kadın merkezli oyunları da kadın mücadelesine destek olmuştur. Oyunlarında kadın-erkek mücadelesini kız kardeşlik bilincine ve toplumsal değişime vurgu yaparak ortaya koyan yazar, ezilen kadınların seslerini duyurmuştur. Yazar, *Vinegar Tom* (1976) adlı oyununda yaşam tarzlarıyla ilgili yaptıkları seçimden dolayı ataerkil düzen tarafından dışlanıp ‘cadı’ yaftası ile sistem dışı edilmeye çalışan bir grup kadının mücadelesine odaklanır. Yazar, oyununda “sadece kadınlara dayatılan değil zaman zaman da kadınlar tarafından içselleştirilen garip imgelerin sinsi gücünü keşfetmeye” (Basourakos, 2012:280) çalışırken ataerkil düzenin baskıcı politikalarını da görünür kılar. Cinsel politika üzerine kurulu *Cloud Nine* (1979) adlı oyununda cinsel tercihlerinden dolayı erkek egemen ideoloji tarafından dışlanmış karakterleri merkeze koyarak devlet ve aile kurumunu sorunsallaştırır ve kadın ile erkeğe yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinin kültürün birer inşası olduğunu ve kurgusal olduğunu ortaya döker. Tarih boyunca kadınların farklı şekillerde ataerkil düzenin baskısına uğradığını gösteren *Top Girls* (1982) adlı oyununda ise kadın ve güç ilişkisini modern bir bakış açısıyla ve tarihi tersten okuyarak irdeler ve ataerkil-kapitalist düzenin kadın üzerindeki baskıcı tutumunu gözler önüne serer.

İngiliz feminist tiyatrosunun güçlü seslerinden Pam Gems, feminist hareketi bir tür arkadaşlık ve samimiyet olarak görür (1996:30). Yazar tiyatronun toplumu, insanları, hatta kendi kendisini değiştirme gücü olduğuna inanarak, tiyatroyu kadın mücadelesine destek olması ve toplumsal değişimi sağlaması için bir araç olarak kullanır (Gems, 1996:31). Tiyatronun değiştirici ve dönüştürücü gücünden ilham alan yazar oyunlarında kadınların bir anne, bir eş ve belki de en önemlisi bir birey olarak sorunlarını işleyip her iki cinsin üyesinin dünyayı ve yaşamı güzelleştirmek adına birbirine karşı anlayış göstermesi ve ortak sorumluklar alması gerektiği düşüncesinin altını çizer (Takkaç, 2006:163). Yazarın *Loving Women* (1984) adlı oyunu aynı adamı seven modern iki kadının, ataerkil

ŞENTÜRK

düzene karşı verdiği mücadeleyi ve kaldıkları ikilemleri ele alır. Oyunun başkarakterleri Crystal ve Susannah 1970 sonrası Kadın Özgürlük Hareketi'nin etkisiyle ortaya çıkan özgür iki kadındır; ancak modern dönemde hâlâ erkeğin ihtiyaçları ve arzuları doğrultusunda şekil almaya zorlanmaktadır. Yazar meşhur Parisli şarkıcı Edith Piaf'ın hayatını konu alan *Piaf* (1979) adlı oyununda ise Piaf'ın bir kadın olarak ataerkil-kapitalist topluma karşı verdiği yaşam mücadelesini ve onurlu duruşunu ortaya koyar. Piaf, yaşamının son anına kadar “kadınların esaslı dayanıklılığına inancın şimdiye kadarki en açık ifadesi” (Wandor, 2007:163) olarak ortaya çıkmıştır. Gems'in Fransız yazar Alexander Dumas fils'in *Camille* (1848) romanından ilham alınarak yazdığı *Camille* (1984) adlı oyunu, ataerkil-kapitalist sistemin bir başka yüzünü gözler önüne serer. Oyun ataerkil düzen tarafından çocuğu ve aşkı arasında bırakılan, yaşadığı tüm zorluklara rağmen çocuğuna iyi koşullar sağlamak adına fedakârlıktan kaçınmayan Marguerite'nin hikâyesine odaklanır ve ataerkil düzen tarafından sömürülen bu kadını düzene yenik düşmüş olsa da asil bir kadın olarak çizer. Aynı evde yaşayan dört modern kadının hayatına odaklanan *Dusa, Fish, Stas and Vi* (1977) adlı oyunda ise kadın bedeninin bir meta olarak kullanılması sorunsallaştırılarak ataerkil düzenin beden politikaları ortaya dökülür.

Feminizmin kültürel ve politik bir müdahale alanı ve tüm kadınları kucaklayan uluslararası bir hareket olması gerektiğine inanan Amerika doğumlu İngiliz oyun yazarı Timberlake Wertenbaker (2004:129), oyunlarında kadın-erkek mücadelesini, birey-güç ilişkisini, dil ve kimlik sorunsalını irdeler. Wertenbaker oyunlarında sadece erkeklerin değil kadınların da güç elde ettiklerinde hemcinslerine karşı kötü muamelede bulunmalarının mümkün olduğunu belirtip kadınların ataerkil düzen karşısında elde ettiği gücün büyümesine kapılmamaları gerektiğinin altını çizer (1984:41). Birey ve güç ilişkisinin bir denge işi olduğuna dikkat çeken yazar, *The Grace of Mary Traverse* (1985) adlı oyununda kadın ve güç arasındaki ilişkiyi, babası tarafından bir hanımefendi gibi yetiştirilmeye çalışılan Mary adlı başkarakterin, erkek egemen dünyada güç arayışına girişmesi ve erkeğe atfedilen birtakım rollerle bütünleşmesi çabasıyla gösterir. Mary, güç arayışıyla ve etrafındaki kadınlara yönelik tutumuyla İngiltere'nin ilk kadın başbakanı Margaret Thatcher ile özdeşleştirilmiştir (Shih, 2010:45). Yazarın *The Break of Day* (1995) adlı oyunu feminist hareketin Avrupa ve Amerika'da kadınlar tarafından içselleştirildiği 1990'lı yıllarda geçmektedir ve Tess, Nina ve April adlı modern ve güçlü üç kadın karakterin ertelediği annelik olgusuna odaklanmaktadır. Her bir kadın, erkek egemen çalışma sektöründe başarılar elde edip feminist hareketin öne çıkardığı başarı ülküsünü gerçekleştirmiş olsalar da anneliği erteleyerek bu hareket içindeki görüş ayrılıklarını da ortaya koyarlar. *The Love of the Nightingale* (1989) adlı oyununda ise yazar, Procne ve Philomele mitini alıp kadın bakış açısı ile yeniden yorumlar. Eniştesinin tecavüzüne uğrayan ve dili kesilerek bunu ifade etmesi engellenen Philomele, ablası Procne ile iş birliği yapıp

tecavüzcü kocayı cezalandırır ve kadınların birlik olduklarında nelerin üstesinden gelebileceklerini gösterir. Oyun, dili kesilerek sessizliğe mahkûm edilenin sesinin ne kadar gür ve şiddetli çıkabileceğini, dayanışma içinde olmanın önemini vurgulayarak ortaya koyar.

Churchill, Gems ve Wertenbaker gibi feminist oyun yazarlarından seçilen oyun örneklerinde görüldüğü üzere feminist oyun yazarları, ataerkil düzenin yok saydığı kadınları ve onlarla ilgili konuları oyunlarının merkezine yerleştirip kadınları da oyunlarının başkahramanı yaparak feminist harekete destek sunarlar. Özgürlükçü kadın mücadelesinin kültürel-toplumsal yapı içinde etkin bir söylem üretmesine katkı sağlarlar. Konu ve karakter bağlamlarında bir çeşitlilik sunan feminist oyun yazarları, baskıcı-kapitalist-ataerkil sisteme karşı kadınların aralarında oluşturacakları birliğin ve beraberliğin nasıl onları sisteme karşı büyük bir tehlike olarak ortaya çıkaracağını gösterip bunun toplumsal değişim için şart olduğunun da altını çizerler.

## 2.2. Biçime Dayalı Feminist Stratejiler

İngiliz feminist oyun yazarları, erkek yazın geleneğine meydan okuyarak kadına özgü yeni anlatım biçimleri geliştirmeyi ve mevcut anlatım biçimlerini de yapıbozuma uğratarak yeni bir bakış açısıyla sunmayı amaçlamışlardır. Alman tiyatro kuramcısı Bertold Brecht'in 1930'larda kuramsallaştırdığı Epik Tiyatro'nun tarihselleştirme, yabancılaştırma etkisi ve gestus gibi teknikleri; ataerkil düzenin cinsiyetçi politikalarını açığa çıkarma niyetinde olan feminist oyun yazarlarının biçimsel açıdan başvurdukları önemli feminist stratejiler arasındadır. Oyun yazarları, erkek egemen söyleme ve bu söylemin ürettiği kültüre karşı tepkilerini Brecht'in yenilikçi tekniklerinden faydalanarak görünür kılarlar ve politik bir karşı duruş sergilerler.

Brecht'in tarihselleştirme tekniği, geçmiş çağlarda olmuş olaylarla yakın zamanlarda olan olaylar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları göstererek tarihsel olaylardaki geçiciliği, dolayısıyla değişim olasılığını vurgulamak amacına hizmet eder. Feminist oyun yazarları tarihselleştirme tekniğinden ataerkil düzenin kadını geri plana itmesinin altında yatan tarihsel, ekonomik, ideolojik nedenleri ve kadın-erkek ilişkilerinde var olan çelişkileri ortaya çıkarma noktasında yararlanırlar. Elin Diamond'ın vurguladığı gibi "Brecht'in tarihselleştirmesi, tarihsel yansımalarındaki ideolojik nesnellığe tümünden karşı çıkar" (2006:351) ki bu durum değişimin mümkün olduğunu bize gösterir. Nitekim feminist oyun yazarları da ataerkil düzenin kadınlara yönelik uygulamalarını bugün ve geçmiş perspektifinden benzerliklerin ve farklılıkların altı çizerek vurgularken değişim olasılığını görünür kılmak istemişlerdir.

Churchill, iş yaşamında erkeklerle yarışacak bir düzeye ulaşan Marlene adlı başkarakterin çevresinde şekillendirdiği *Top Girls* adlı oyununda, Brecht'in tarihselleştirme tekniğinden faydalanır. Yazar farklı dönemlerde yaşamış Isabella

ŞENTÜRK

Bird, Bayan Nijo, Papa Joan, Sabırlı Griselda ve Dull Gret adlı beş tarihi veya kurgusal kadın karakteri Marlene'in başarısını kutlamak için verdiği davette bir araya getirir ve seyircisine tarihin farklı dönemlerinde bu kadınların maruz bırakıldığı ataerkil baskıları göstermeye çalışır. Yazar bu şekilde ataerkil düzenin kadına yönelik baskıcı-otoriter tutumunun kadınlara tarihi bir moment olarak gösterilmesinin, gerçekte toplumsal bir sorun olduğu ve eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi gerektiği fikrini ortaya koyar. Ataerkil toplumda kadın mücadelesini ve baskıcı ataerkil kurumların kadına yönelik şiddetini Karen Laughlin'in deyiimiyle "bir tarihçi gözüyle" (2006:290) seyircisine aktarır.

Yabancılaştırma etkisi tekniği, Brecht'in tanımlamasıyla "anlaşılması amaçlanan olgunun alışıldık, bildik olandan soyutlanarak şaşırtıcı, beklenmedik olarak dönüştürülmesi" (2011:82) anlamına gelir. Sıradan, bilindik durumların sahnede tuhaf, çarpıcı ve beklenmeyen yollarla anlatılmasıyla sağlanan yabancılaştırma etkisi seyircinin karakterle özdeşleşmesini önleyip tiyatrodaki gerçeklik yanılsamasının farkına varmasını sağlayarak tutum değiştirmesine olanak tanır. Erkek egemen ideolojinin topluma dayattığı toplumsal cinsiyet rollerini ortaya çıkarmaya çalışan feminist oyun yazarları, yabancılaştırma etkisi tekniğiyle egemen ideolojinin bireylere uygun gördüğü ve normal-kabul edilir, kaçınılmaz gösterdiği kimlikleri doğal ve tanıdık olmaktan alıkoyup onları yeniden inşa sürecine sokarlar ve kadın-erkek rollerinin öğrenilmiş kalıp davranışlar olduklarını göstermeye çalışırlar (Diamond, 2006:351). Episodik bir anlatı yapısını takip etmek, zaman ve mekân öğelerini tahrip etmek, oyunculara rol dağılımı noktasında birden fazla rol vermek ya da karşı cinsten kişilere kadın-erkek rollerini oynatmak ve oyun içinde şarkılar kullanmak gibi yöntemler feminist oyun yazarlarının oyunlarında en çok başvurdukları yabancılaştırma etkisi teknikleridir.

Churchill deneyelliği ile dikkat çeken oyunu *Cloud Nine*'da hem tarihselleştirme hem de yabancılaştırma etkisi tekniklerini kullanır. Bir taraftan ataerkil toplumun kadına ve erkeğe dayattığı cinsiyet rollerini bir taraftan da siyahi bireyler üzerinde egemenlik kurmayı amaçlayan beyaz kültürün sömürgecilik faaliyetlerini eleştiren oyununda yazar, birinci perde ile ikinci perde arasına yüz yıllık bir zaman dilimi yerleştirir; cinsiyet ve ırk politikalarını çok sayıda sahnede farklı karakterler ve farklı olaylar yoluyla ortaya koyar. Oyunun ilk perdesinde beyaz-heteroseksüel-ataerkil toplumun temsilcisi olarak tanıtılan Clive, etrafındaki herkesi temsil ettiği düzene göre konumlandırmaya çalışan baba ve ata figürüdür. Herkesten temsil ettiği düzene saygılı ve itaatkâr olmasını beklemektedir. Etrafındakilerin kendi seçimleri doğrultusunda hareket etmelerine ve bireyselliklerini ortaya koymalarına izin vermeyen bu adamın baskıcı tutumunun sonucu olarak hiçbir karakter kendi bedeni ve kimliği üzerinde söz sahibi değildir. Bir şekilde karakterler hem bedenlerine hem de kimliklerine yabancılaşmışlardır ki Churchill bu durumu rolleri tersine çevirme stratejisine başvurarak görünür kılar. Clive yüzünden kendi başlarına kimliklerini inşa edemeyen ve özgürce cinsel

tercihlerde bulunamayan karakterler, rol dağılımında karşı cinsten kişiler tarafından oynanmıştır. Örneğin, kendisine itaat etmesini istediği ve kendi başına kararlar almasına izin vermediği karısı Betty; bir erkek oyuncu tarafından oynanmıştır. Homoseksüel eğilimler gösteren ve bu yüzden bir erkek gibi davranması gerektiğini sert bir dille defalarca hatırlattığı oğlu Edward, bir kadın oyuncu tarafından oynanmıştır. Clive'in kızı Victoria ise daha küçük olmasından, özellikle de bir kız çocuğu olmasından dolayı bu düzen içinde herhangi bir işleve ve ona kendini ifade etme fırsatı tanıyan bir bedene bile sahip değildir. Bu yüzden seyircinin karşısına Victoria'yı temsilen oyuncak bir bebek çıkartılmıştır. Churchill, kadın-erkek rollerini tersine çevirirken seyircisinden kadınlara ve erkeklere giydirilmiş cinsiyet rollerine eleştirel bir mesafeden bakmasını bekler. Eleştirmen Austin E. Quigley'ye göre, "oyuncu ve karakter arasındaki çatışma, sunulan imajlar kabul edilip sahiplenildiğinde bize neyin kazanılıp neyin kaybedildiğini hatırlatır. Ancak daha da önemlisi, genel olarak benimsenmiş rollerin karakterin doğasına uymadığı, bu rollerin sonradan edinilmesi gerektiğinin ayırdına varılmasıdır" (1989:32). Söz konusu oyunda da geleneksel anlayışın tersine kendi cinsiyetleri dışındaki oyuncular tarafından oynanan karakterler seyircide bir yabancılaştırma etkisi yaratarak toplumsal cinsiyet rollerinin kurgusallığını, dolayısıyla sonradan edinilmiş olduklarını ortaya koymuşlardır.

Brecht tiyatrosunun göze hitap eden tekniklerinden biri olan gestus, oyuncunun (söz, ses tonu veya beden hareketi gibi) tavır ve davranışları ile durumla alakalı kişisel yaklaşımını ifade etmekle birlikte o durumu yaratan toplumsal, sınıfsal ve tarihsel kalıpları da ortaya koyması anlamına gelir. Feminist oyun yazarları, erkek egemen ideolojinin kadın ve erkek davranışlarına gizlice yerleştirdiği kültürel kurguları açığa çıkarmak ve ataerkil ilişki biçimlerini ortaya dökmek için bu teknikten faydalanırlar. Brecht tiyatrosunun teşhir etmeye ve gözler önüne sermeye dayalı gestus tekniğinin "saklı ya da tabiatı değiştirilmiş toplumsal ve hiyerarşik ilişkileri açığa çıkarması" (Smith, 1991:493) sayesinde feminist oyun yazarları, ataerkil düzenin topluma dayattığı davranış kalıplarının altındaki gizli anlamları seyircisine iletir. Elin Diamond'a göre, kullandıkları gestus tekniğiyle feminist yazarlar, kadınlara yönelik kalıplaşmış toplumsal tavırları görünür kılarak bunun altında ideolojik bir arka plânın olduğuna ve bu tavırların normal, değişmez olmadığına vurgu yapmışlardır. (2006:358).

Churchill *Vinegar Tom* adlı oyununun pek çok sahnesinde toplumsal gestus örneklerine yer verir ve ataerkil düzenin gizli davranış kalıplarını ve anlamlarını ortaya döker. Örneğin, Margery ile cinsel ilişkilerinde sorunlar yaşayan Jack'in, komşusu Alice ile beraber olmak için ona iki tane elma vermeyi teklif etmesi; kadın-erkek ilişkisinin geçmişten gelen tarihi ve ekonomik boyutlarını ortaya koyar. Ekonomik durumu iyi olmayan Alice'i iki elma ile kandırıp onunla ilişkiye girmek isteyen Jack'in davranışı, bize İlk Günah'ı hatırlatır (Rowe, 2009:16). Bu noktada Havva'nın yasak meyveyi yemesini sağlayarak insanoğlunun Cennet'ten

ŞENTÜRK

kovulmasına sebep olan Şeytan ile Jack arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Havva'nın, ataerkil düzen tarafından insanoğlunun Cennet'ten kovulup dünyada zorluklar içinde yaşamasının esas suçlusu olarak görülmesini sorunsallaştıran sahnede Churchill'in asıl amacı, erkek egemen düzenin işleyişine vurgu yapmaktır. Oyundaki bir diğer toplumsal gestus örneğine göre, Margery ve eşi Jack'ın iyi gitmeyen cinsel hayatları Margery'nin süttten yağ elde etmek için gösterdiği çabada ifade bulur (Rowe, 2009:11). Cinsel anlamda kocasını tatmin edemeyen Margery, süttten yağ elde edebilmek için boşuna bir uğraş vermektedir. Margery'nin kocasına kek yapmak için kullanmak istediği yağ, tüm çabasına rağmen bir türlü ortaya çıkmamaktadır. Kadın cinsinin erkeği memnun etmek için giriştiği sonsuz uğraş, Margery'nin yağ çıkarma makinesine öfkelenişi ve ona "gel yağ gel, gel yağ gel" (Churchill, 1996:145) diye yakarışında ortaya çıkar. Margery'nin bu davranışlarının altında cinsel anlamda Jack ile yaşadığı sorunlu karı-koca ilişkisi yatar ve bünyesinde kadının memnun etme, bakma, büyütme rollerini açığa çıkartan toplumsal bir gestus örneğini barındırır.

Feminist oyun yazarları, merak unsurunu ön plana çıkaran ve seyirciyi oyun sonuna odaklandıran çizgisel anlatı yapısı yerine, çoğunlukla ana düşüncenin her bir sahnede farklı karakterler ve farklı olaylar yoluyla temsil edildiği döngüsel bir anlatı yapısını takip ederler. Giriş, gelişme, sonuç bölümünden oluşan gerçekçi anlatı, pek çok feminist kuramcı ve oyun yazarı tarafından "kadın deneyimine ters düşen" (Aston, 1995:37) ve "dişil özne için yabancılaştırıcı" (Aston, 1995:37) bir durum olarak yorumlanır. Feminist oyun yazarları kadın bedeninde her ay tekrarlanan âdet döngüsü ile doğum deneyimi gibi durumlara dikkat çekerek döngüsellik olgusu ışığında kadın bedeni ve doğa arasında benzerlikler olduğuna inanırlar ve bu döngüsellliği biçime dayalı bir anlatım stratejisi olarak kullanırlar. Nitekim bu durumu, feminist filozof Mary Daly'nin kadın bedeni ve doğadaki mistik güçler arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurarak kadınlara kendilerini ifade edebilecekleri yeni anlatım biçimleri bulmaları yönünde yaptığı çağrıyla somutlaştırmak mümkündür (1990:125). Feminist oyun yazarları, eril üretimi çizgisel anlatı yapısını tahrip ederler ve kesinlikten uzak, belirsiz, değişken ve kronolojik yapıyı takip etmeyen bir anlatımı benimserler. Olayları doruk noktasına taşıyıp oyun sonunda ruhu arınmaya götüren bir süreç izlemeyip vermek istedikleri mesajlar doğrultusunda oyunlarını episodik bir anlatı yapısı içinde şekillendirmeyi tercih ederler.

Feminist oyun yazarları, oyunlarını çoğunlukla açık uçlu sonlarla bitirirler. Bu şekilde ataerkil toplumda kadınlarla ilgili durumları ve onların sorunlarını ortaya koyarak seyirciyi bunlar üzerine düşünmeye ve çözümler bulmaya yöneltmek isterler. Oyunların sonları kimi zaman gelecek adına umut vaat ederken kimi zaman da var olan durumları gözler önüne sererek yoruma açık bırakılır. Örneğin, oyun yazarının görevinin soru sormak olduğunun altını çizen Wertenbaker (1984:45), kadına yönelik şiddeti tartıştığı *The Love of the*

*Nightingale* adlı oyununu açık uçlu bir sonla bitirir. Oyunun açık uçlu sonunda, Philomele ve kardeşi Procne'nin Philomele'a tecavüz olayının intikamını almak için Tereus'a oğlunu öldürtmeleri ardından onlara zarar vermeye yeltenen Tereus'ın çabasının Tanrılar tarafından boşa çıkarılması, yani Tanrılar tarafından her birinin kuşa çevrilmesi yer alır. Philomele bir bülbüle, Procne bir serçeye, Tereus bir ibibik kuşuna dönüştürülür. Oyunun sonunda bülbüle dönüşen Philomele, Tereus'ın öldürülen oğlu Itys'e birtakım sorular sormakta; ancak Itys sorulan soruları cevapsız bırakmaktadır:

**PHILOMELE:** Tereus'ın dilimi kesmesinin neden yanlış olduğunu anlıyor musun?

**ITYS:** Canını acıttı.

**PHILOMELE:** Evet, ama neden yanlıştı bu?

**ITYS:** (*sıkılmış*) Bilmiyorum. Niçin yanlıştı?

**PHILOMELE:** Yanlıştı çünkü-

**ITYS:** Yanlış ne demek?

**PHILOMELE:** Doğru olmayan şeydir.

**ITYS:** Doğru ne? (*Bülbül öter.*) Sorular sormamı sen istemedin mi? (*Sahne kararır.*) (Wertenbaker, 1996:48).

Wertenbaker bu sonla ataerkil toplumda bastırılmış, susturulmuş kadınların seslerini duyurarak ataerkil değerleri kadın bakış açısıyla sorgudan geçirmektedir. Bu şekilde kadın-erkek ilişkisinin geleneksel temellere bağlanmadığı yeni bir dünya ümidine yer veren yazar, Jennifer Wagner'ın ifade ettiği gibi, "gerçek dinleyici kitlesinin her bir üyesini tüm bu sorular için kendi yanıtlarını düşünmeye cesaretlendirmektedir" (1995:251). Esnek bir anlatı yapısına sahip olan feminist oyunların sonları, bu örnekte de görüldüğü gibi, oyun yazarlarının seyircisine iletmek istediği mesajlar doğrultusunda şekillenir. Çoğu feminist oyun yazarı oyunlarının sonlarını seyircinin yorumuna açık bırakmayı tercih eder. Bu noktada seyirci, zihnini olası sonlar üretmek için aktif tutmaya ve sorunlara yönelik çözümler üretmek için düşünmeye davet edilir.

Yapıbozum tekniği, feminist oyun yazarlarının başvurduğu biçime dayalı bir diğer feminist stratejidir. Feminist oyun yazarları yapıbozum tekniğiyle ataerkil düzenin topluma dayattığı erkek-kadın, heteroseksüel-homoseksüel gibi ikili karşıtlıkları alaşağı ederler ve baskıcı cinsiyet politikalarını açığa çıkarırlar. Erkek egemen yazın anlayışına meydan okuyarak erkek üretimi eserleri kadın bakış açısıyla yeniden yorumlarlar ve rolleri tersine çevirirler. Eleştirmen Kate Nash'e göre yapıbozum feminist oyun yazarlarının oyunlarında "baskıcı kimliklerin yapısında farklılıkların nasıl bastırıldıklarını göstererek bu kimliklere karşı bir

### ŞENTÜRK

direnç stratejisi” (1994:71) olarak ortaya çıkar. Ataerkil düzenin cinsiyetçi politikalarına dikkat çekmek isteyen feminist oyun yazarları, yapıbozum tekniği yardımıyla “yeni bir hiyerarşi kurmaktan ziyade karşıtlık düşüncesinin varsayılan tüm kategorilerinde farklılığın daimî olduğunu göstererek zıtlıklar sistemini yerinden ederler” (Davidson, Wagner & Ammons, 1995:241). Kadın-erkek karşıtlığı başta olmak üzere cinsiyetler arasında ayrım yapan her türlü karşıtlığın altını oyarlar ve farklılıkları öne çıkarırlar. Ataerkil düzenin kadının ikincilliğini meşrulaştırmak ve bunu toplumsal yapıya yansıtmak için ürettiği kadın imajlarını yerinden ederler ve erkekler tarafından kadına biçilmiş kimliğin kısıtlayıcılığını göstermeye çalışırlar. Bir yapıbozum stratejisi olarak erkek egemen söylemin ürünü olan mitleri feminist bakış açısıyla yeniden yorumlarlar. Örneğin, Wertenbaker kadının ataerkil düzen tarafından sesi kısılarak pasif bırakılmasına karşılık tepkisini *The Love of the Nightingale* oyununda dili kesilen Philomele’yi ele alan miti feminist bir açıdan okuyarak ortaya koyar. Yazar mitte yaptığı değişikliklerle ataerkil düzenin kadına yönelttiği şiddetin boyutlarını gözler önüne serer ve feminist bir bilinçlenme kazanarak iki kız kardeşin, şiddet yoluyla kadın üzerinde egemenlik kuran erkeğe karşı nasıl güçlenebildiğini/zafer kazanabildiğini gösterir.

### 2.3. Uygulamaya Dayalı Feminist Stratejiler

Feminist oyun yazarları, uygulamaya dayalı bir strateji olarak oyun yazarını merkeze koyan hiyerarşik anlayışı reddedip oyun üretiminde her bir üyenin fikirlerinin önemsendiği çoğulcu bir anlayışı takip ederler, yani iş birlikçi bir yazım anlayışıyla oyunlarını üretirler. Oyunun üretim safhasında oyun yazarından yönetmene, oyuncuya, seyirciye ve kostüm hazırlayıcısına kadar herkesi önemseyen bu iş birlikçi yazım anlayışı, erkek egemen düzenin onayladığı tek merkezci oyun yazım sürecini yıkmaya ve ayrıca kadınların ataerkil düzene karşı verdikleri mücadelelerinde sahip olmaları gereken birlik-beraberlik duygusunu öne çıkarmaya yönelik bir strateji olarak devreye sokulur.

1960 sonrasında İngiltere’de kurulan Joint Stock ve Monstrous Regiment gibi feminist tiyatro grupları, kadın oyun yazarlarına farklı biçimlerde ataerkil düzenin baskılarına maruz kalmış ve bu düzene karşı mücadele veren kadınlarla bir araya gelme fırsatı sunmuştur. Onlara uygun çalışma ve araştırma ortamları sağlamaya çalışmışlardır. Ortak deneyimlerin paylaşıldığı ‘bir araya gelme toplantılarında’ paylaşılanlar, yenilikçi ve deneysel yaklaşımlar ve çeşitli feminist stratejiler ile tiyatro metinlerine dönüştürülmüştür. Örneğin, Churchill *Light Shining in Buckinghamshire* (1976), *Fen* (1983) ve *Cloud Nine* oyunlarını Joint Stock tiyatro grubunun; *Vinegar Tom* oyununu Monstrous Regiment tiyatro grubunun ona sağladığı olanaklar sonucunda üretmiştir. Churchill, verimsiz topraklarda yaşayan işçilerin, özellikle de kadın işçilerin yaşamlarını konu aldığı *Fen* oyununu yazabilmek için Joint Stock tiyatro grubunun üyeleriyle birlikte

insanların geçimlerini tarımla sağladıkları East Anglia bölgesindeki çorak topraklara gidip bir araştırma sürecine başlamış ve köylülerle birlikte yaşayıp onların zorlu yaşam koşullarına şahitlik etmiştir (Churchill, 1987:80). Churchill *Cloud Nine* oyununu ise atölye çalışmalarına büyük önem veren Joint Stock tiyatro grubu ile üç haftalık atölye çalışması ve altı hafta süren provalar sonucunda üretmiştir. Bu iş birlikçi çalışma olmadan aynı oyunu üretmeyeceğini söyleyerek yazar (Churchill, 1996:245), iş birlikçi yazım anlayışının önemine vurgu yapmıştır. İş birlikçi yazım anlayışı; erkek egemen kültürün tiyatrodaki dayattığı hiyerarşik yapılanmayı reddetmek, kadınların seslerini duyurabilmek için yenilikçi ve deneysel uygulamalar geliştirmek ve grup bilinci oluşturabilmek açılarından feminist oyun yazarlarına destek sunmuştur.

### 3. Sonuç

Feminist hareket, 1970'lerden itibaren İngiliz tiyatrosunda büyük bir ivme kazanmıştır. Caryl Churchill, Pam Gems ve Timberlake Wertenbaker gibi önemli kadın yazarlar başta olmak üzere feminist oyun yazarlarının çabalarıyla kadınların sesleri tiyatrodaki duyurulmaya çalışılmıştır. Tiyatrodaki bir kadın söylemi geliştirilmek istenmiş ve bu doğrultuda kadınlar için eserler üretilmeye başlanmıştır. Feminist oyun yazarları, erkek egemen toplumsal yapı içinde kadınların cinsiyetlerinden dolayı baskı altında tutulmalarına karşı tepkilerini oyunlarında içerik, biçim ve uygulama bağlamlarında uyguladıkları birtakım stratejilerle ortaya koymuşlardır.

Kadınlara, onların sorunlarına ve deneyimlerine yer vermeyen erkek üretimi oyunlara karşılık içerik bakımından kadınları ilgilendiren kürtaj, ev içi şiddet, kadın-erkek ilişkisi, kadın-güç ilişkisi, annelik, cadı avları, evlilik, tecavüz, cinsel istismar, sosyal hak arayışları ve erkek egemen teknoloji gibi konularda oyunlar yazmışlardır. Oyunlarda dile getirilen konular kadınları ilgilendiren konular olduğundan doğal olarak ana karakterler de kadınlardan oluşmuştur. Oyunların ana karakterleri olarak ataerkil düzenin yaşam biçimlerinden dolayı dışlayıp güçsüz bıraktığı kadınlar; ataerkil değerleri benimseyip düzen ile bütünleşmiş kadınlar; düzenin kurallarını reddederek ona karşı güç elde etmiş kadınlar ve yirminci yüzyıl feminist hareketin etkisiyle kimliklerini inşa etmiş kadınlar seçilmiştir. Oyunlarda yer verilen erkek karakterler ise genellikle kadınlara şiddet uygulayan, onları kontrol altında tutmaya çalışan ve onların toplumsal alanda değersiz birer varlık olduğunu vurgulayan karakterlerdir. Feminist oyun yazarları oyunlarında ataerkil düzenin, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda kadınları maruz bıraktığı baskıları dile getirirken; kadınları da kız kardeşlik bağı etrafında dayanışma içinde olmaya ve ataerkil düzenin

ŞENTÜRK

sömürüsüne karşı direnç gösterip toplumsal değişim sağlamak için aktif roller üstlenmeye teşvik etmek istemişlerdir.

Feminist oyun yazarları erkek egemen yazın geleneğine karşılık, biçime dayalı birtakım stratejiler de geliştirmişlerdir. Erkek yazın anlayışına meydan okuyarak kadına özgü anlatım biçimleri kullanmaya veya mevcut anlatım biçimlerini politik söylemlerine göre düzenleyip bu şekilde ataerkil toplumda kadın sorunlarını dile getirmeye çalışmışlardır. Ataerkil düzene karşı politik bir karşı duruş sergilemek maksadıyla Brecht'in geliştirdiği tarihselleştirme, yabancılaştırma etkisi ve gestus gibi tekniklerden sıkça faydalanmışlardır. Giriş, gelişme ve sonuç modelini izleyen çizgisel anlatı yapısını terk edip yerine döngüsel bir anlatı yapısını takip etmişlerdir. Bir diğer ifadeyle kadın doğasını açığa çıkaran parçalı, kesik ve sembolik bir anlatımı tercih etmişler ve ana düşünceyi bölümlere ayrılmış yapılarla farklı bakış açılarından defalarca anlatmışlardır. Bu yapı, sadece oyun sonunu değil bir bütün halinde oyunu önemli hale getirmiştir. Oyunlar çoğunlukla açık uçlu sonlarla bitirilerek seyirci, kadın sorunsalı üzerine düşünmeye davet edilmiştir. Feminist oyun yazarları, erkek egemen söylemin üretimi her türlü ikili karşıtlığı yapıbozuma uğratmışlardır. Yapıbozum tekniğiyle ataerkil düzen tarafından belirlenmiş cinsiyet inşası sekteye uğratılmak ve ataerkil yapılanmanın gerçek yüzü deşifre edilmek istenmiştir.

Feminist oyun yazarları, uygulamaya dayalı bir feminist strateji olarak iş birliği bir yazım anlayışı ile oyunlar üretmişlerdir. Monstrous Regiment ve Joint Stock gibi önemli feminist tiyatro gruplarının sağladığı uygun çalışma ve araştırma ortamları sayesinde oldukça deneysel ve yenilikçi oyunlar ortaya çıkarılmıştır. Yazarı merkeze yerleştiren geleneksel anlayışın aksine her bir üyenin aktif olduğu iş birliği anlayış, kadınlara dayanışmanın ve grup bilincinin önemini göstermeye yönelik bir anlayıştır. Sonuç olarak, yirminci yüzyılın sonunda İngiliz feminist oyun yazarları feminist hareketin öne çıkardığı toplumsal değişim ülküsüyle içerik, biçim ve uygulama bağlamlarında tiyatroya yenilikler getirmişler ve kadınların seslerini tüm dünyaya duyurmaları için katkı sağlamışlardır.

**Kaynakça**

- Aston, Elaine. (1995). *An Introduction to Feminism and Theatre*. London: Routledge.
- Basourakos, John. (2002). "Witches, Matriarchs, and Whores: Casting Intrasexual and Intrasexual Oppression in Caryl Churchill's *Vinegar Tom*", *The Explicator*, Sayı:70(4), s. 279-282.
- Betsko, Kathleen & Koenig, Rachel. (1987). *Interviews with Contemporary Women Playwrights*. Beech Tree Books: New York.

- Bertolt, Brecht. (2011). *Epik Tiyatro*. Kamuran Şipal (Çev.). İstanbul: Can Matbaacılık. (Orijinali 1959'da yayınlanmıştır).
- Churchill, Caryl. (1996). *Plays 1*. London: Methuen.
- Daly, Mary. (1990). *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*. Boston: Beacon Press.
- Diamond, Elin. (2006). "Brechtien Kuram/Feminist Kuram Jestik Bir Feminist Eleştiriye Doğru". *Mimesis*. Aysel Yıldırım (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. (Orijinali 1988'de yayınlanmıştır).
- Goodman, Lizbeth & Gay, Jane de. (1996). *Feminist Stages Interviews with Women in Contemporary British Theatre*, The Netherlands: Routledge.
- Komporály, Jozefina. (2004). "Maternal Longing as Addiction: Feminism Revisited in Timberlake Wertenbaker's *The Break of Day*". *Journal of Gender Studies*, Sayı: 13 (2), s. 129-138.
- Laughlin, Karen. (2006). "Brechtien Kuram ve Amerikan Feminist Tiyatrosu". *Mimesis*. Çağıl İvak (Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. (Orijinali 2005'te yayınlanmıştır).
- Nash, Kate. (1994). "The Feminist Production of Knowledge: Is Deconstruction a Practice for Women". *Feminist Review*, Sayı:47, s. 65-77.
- Oxford Companion to Women's Writing in the US: Deconstruction and Feminism*. (1995). Davidson, Cathy N., Wagner, Linda & Ammons, Martin Elizabeth (Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Reinelt, Janelle. (1996). *After Brecht: British Epic Theater*. Michigan: University of Michigan Press.
- Rowe, Danelle. (2003). *Power and Oppression: A Study of Materialism and Gender in Selected Drama of Caryl Churchill*. Yüksek Lisans Tezi, University of South Africa, South Africa.
- Quigley, Austin E. (1989). "Stereotype and Prototype: Character in the Plays of Caryl Churchill". Enoch Brater (Ed.). *Feminine Focus: The New Women Playwrights*. New York: Oxford University Press. s. 25-52.
- Shih, Yi-chin. (2010). *History and Gender in Timberlake Wertenbaker's Plays*. Doktora Tezi, National Chengchi University.
- Smith, Iris. (1991). "Brecht and the Mothers of Epic Theater". *Theatre Journal*, Sayı: 43(4), s. 491-505.
- Stephenson, Heidi & Langridge, Natasha. (1984). *Rage and Reason, Women Playwrights on Playwriting*. London: Macmillan Press.

- Takkaç, Mehmet. (2006). "Female Survival in the Contemporary Society Without Causing Feminist Polemic as Reflected in Pam Gems' *Piaf*, *Camille*, and *Loving Women*". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 8(2), s. 239-251.
- Wagner, Jennifer A. (1995). "Formal Parody and the Metamorphosis of the Audience in Timberlake Wertenbaker's *The Love of the Nightingale*", *Papers on Language and Literature*, Sayı: 31(3), s. 227-254.
- Wandor, Michelene. (2007). *Carry on, Understudies, Theatre & Sexual Politics*, London: Routledge.
- Wertenbaker, Timberlake. (1996). *Plays 1*. London: Faber and Faber.
- (2004). "Maternal Longing as Addiction: Feminism Revisited in Timberlake Wertenbaker's *The Break of Day*". Jozefina Komporály (Akt.). *Journal of Gender Studies*, Sayı: 13 (2), s. 129-138.